

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340: 3.288

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/1>

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ У СФЕРІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS IN THE FIELD OF DOMESTIC VIOLENCE

Андрусак І.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена розумінню термінопонять у сфері насильства, оскільки такий інститут теоретичної юриспруденції виступає цінним для нормопротейної, правореалізаційної та правотлумачної практики. Особливу увагу присвячено сфері приватно-правового насильства.

Констатовано, що насильство може проявлятися на міждержавному рівні (прикладом може слугувати війна), а також на приватному, коли члени суспільства страждають від насильницьких дій з боку іншої особи, чи групи осіб.

Зокрема досліджуються чотири суміжні поняття, які загалом відображають різні прояви насильства: домашнє насильство, насильство з боку інтимного партнера, сімейне насильство, гендерно зумовлене насильство. Вмотивовано, що вони мають багато схожих рис, проте не являються синонімічними.

Мотивовано, що насильство з боку інтимного партнера вужчим поняттям, ніж домашнє насильство, оскільки включає в себе поняття насильство виключно між партнерами, коли домашнє насильство розширює коло суб'єктів і тут передбачено всі члени родини, або навіть особи які не перебувають у кровно-споріднених відносинах проте проживали чи проживають разом, у тому числі й щодо таких осіб. Коли в насильстві інтимного партнера постраждалою особою є зазвичай інший інтимний партнер (найчастіше жінка), то в домашньому насильстві це може бути будь який член родини, у тому числі й діти, які стають свідками насильницьких дій.

Загалом зазначено, що домашнє насильство сублімується з вказаними поняттями, але робить акцент на насильницькому діянні, що відбувається у широкому родинному колі, не завжди зумовлене гендерною ознакою (хоча й найчастіше проявляється стосовно жінок) та включає в себе насильство з боку інтимного партнера як його складову частину.

При розмежуванні домашнього і сімейного насильства вказано, що перше є ширшим поняттям, оскільки стосується будь-якого насильства (хоча форми прояву зазвичай є однаковими: фізичне, економічне, психологічне, сексуальне), що відбувається в родинному колі, може стосуватися близьких та дальніх родичів, співмешканців, осіб які не перебувають в нормативному режимі визнання їх колом сім'ї. Другою відмінністю визначено факт спільного проживання.

Ключові слова: домашнє насильство, теоретична юриспруденція, понятійно-категоріальний апарат, гендерно зумовлене насильство, сімейне насильство, насильство з боку інтимного партнера.

The article is devoted to the understanding of terms in the field of violence, since such an institute of theoretical jurisprudence is valuable for normative, law enforcement and law interpretation practice. Special attention is devoted to the sphere of private legal violence.

It was established that violence can be manifested at the international level (for example, war can serve as an example), as well as at the private level, when members of society suffer from violent actions by another person or group of persons.

In particular, four related concepts are studied, which generally reflect different manifestations of violence: domestic violence, violence by an intimate partner, family violence, gender-based violence. It is motivated by the fact that they have many similar features, but are not synonymous.

It is motivated that intimate partner violence is a narrower concept than domestic violence, as it includes the concept of violence exclusively between partners, when domestic violence expands the range of subjects and includes all family members, or even persons who are not related by blood relations, however, lived or live together, including with respect to such persons. While in intimate partner violence the victim is usually another intimate partner (most often a woman), in domestic violence it can be any member of the family, including children who witness the violence.

In general, it is stated that domestic violence is sublimated with the specified concepts, but emphasizes the violent act that occurs in a wide family circle, is not always determined by gender (although it is most often manifested in relation to women) and includes violence by an intimate partner as its component part.

When distinguishing between domestic and family violence, it is indicated that the first is a broader concept, as it refers to any violence (although the forms of manifestation are usually the same: physical, economic, psychological, sexual), which occurs in the family circle, can concern close and distant relatives, roommates, persons who are not in the normative regime of recognition as family members. The second difference is determined by the fact of cohabitation.

Key words: domestic violence, theoretical jurisprudence, conceptual and categorical apparatus, gender-based violence, family violence, intimate partner violence.

Понятійно-категоріальний апарат для правової науки та практики відіграє ключову роль, оскільки дозволяє створювати належний нормативно-правовий масив, ефективно регулювати правові відносини та чітко реалізовувати правові норми. Тому цінність такий інститут має як на етапі нормотворення, так й правозастосування, а тим більше правотлумачення. Визначення понять та термінів надають можливість представникам органів державної влади, місцевого самоврядування, суддям, юридичній спільноті, та й окремому громадянину чітко розуміти сутність, букву й дух нормативного акту, належно реалізовувати приписи держави.

Такий інститут (один з основоположних) у теоретичній юриспруденції також надає можливість синергетичного розуміння права, встановлює вектори його розвитку, вказує на недоліки правового регулювання реальності та удосконалює прогалини правозастосування.

Багато науковців, як теоретико-правового, так і галузевого спрямування аналізували проблематику понятійно-категоріального інституту, серед них Б. Ковальчук, І. Жаровська, М. Кельман, А. Токарська, О. Балинська та інші. Однак слід питання виокремлювати в контексті окремої сфери. Аспект домашнього насильства в нашій

державі, його причини та кримінально-адміністративні заходи боротьби з таким видом насильства, вже були предметом розгляду науковців, але все ж залишається проблематика чіткого узгодження понять, що вживаються у такій тематиці дослідження.

Метою цієї наукової статті є розмежування суміжних понять у сфері домашнього насильства з метою розуміння його правової природи.

Насильство – це негативне соціальне явище. Тлумачні лінгвістичні засоби дають два розуміння цього поняття: як застосування сили і як вплив на особу. «Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [1].

Діапазон досліджень насильства у соціально-гуманітарних науках є величезний. Частково це впливає з широкого діапазону форм насильства, наприклад, геноциду, вбивства, нападу, сексуального насильства, примусового контролю, а також менш прямого фізичного насильства, такого як символічне та системне насильство, емоційне насильство та зловживання в Інтернеті. Відбувається аналіз цього явища й в контексті критеріїв характеру або процесу насильства, наприклад, одноразове чи постійне, спонтанне чи постійне, випадкове й організоване. Різні дисципліни, як правило, зосереджувалися на різних формах насильства, наприклад, від психологічних досліджень правопорушників до міжнародних відносин, а також по-різному висвітлювали гендерну природу насильства.

Насильство може проявлятися на міждержавному рівні (прикладом може слугувати війна), а також на приватному, коли члени суспільства страждають від насильницьких дій з боку іншої особи, чи групи осіб.

В цьому контексті слід погодитися з Jeff Heart та іншими в тому, що насильство – це масштабна глобальна проблема, пов'язана з владою, нерівністю, здоров'ям, капіталом, злочинністю та безпекою, яка суттєво впливає на всі суспільства [2].

У вимірі приватно-правових відносин понятійно-категоріальний апарат щодо насильства містить чотири дуже схожих юридичних діяння, які потребують наукового обґрунтування – домашнє насильство, насильство в сім'ї, насильство з боку інтимного партнера і гендерне насильство. Вони мають багато схожих рис, проте не являються синонімічними.

Насильство з боку інтимного партнера зазвичай використовується для позначення будь-якої поведінки, яка відбувається в інтимних стосунках між партнерами чи колишніми партнерами (одруженими чи співжиттями), яка може призвести до фізичної, психологічної чи сексуальної шкоди тим, хто бере участь у інтимних стосунках [3].

ВООЗ також визначила домашнє насильство як таке, що включає всі акти агресії, які можуть бути фізичного, психологічного, сексуального та економічного характеру, які відбуваються всередині родини, наприклад у сім'ях, і між інтимними партнерами. Таким чином, DV може бути спрямоване проти жінки або дитини/підлітка інтимним партнером-чоловіком/партнером, що проживає спільно, батьками, братами і сестрами, родичами сім'ї або будь-ким, хто добре знайомий сім'ї [4].

Отож насильство з боку інтимного партнера вужчим поняттям, ніж домашнє насильство, оскільки включає в себе поняття насильство виключно між партнерами, коли домашнє насильство розширює коло суб'єктів і тут передбачено всі члени родини, або навіть особи які не перебувають у кровно-споріднених відносинах проте проживали чи проживають разом, у тому числі й щодо таких осіб. Коли в насильстві інтимного партнера постраждалою особою є зазвичай інший інтимний партнер (найчастіше жінка), то в домашньому насильстві це може бути будь-який член родини, у тому числі й діти, які стають свідками насильницьких дій.

На противагу, гендерне насильство є ширшим поняттям ніж попередні і стосується насильства, спрямованого проти

людини через її стать. Зазвичай воно використовується для загального фіксування будь-якої форми насильства, що ґрунтується на використанні нерівних відносин влади між статями. При цьому форми насильства є однаковими – фізична, сексуальна, психологічна та економічна [5].

В останньому поняття не є визначеним коло суб'єктів, як при попередніх формах насильства, проте є чітка причина – воно здійснюється через те, що особа належить до конкретної статі. Коли в попередніх поняттях коло суб'єктів зводилося до приватно-правового рівня, то гендерно зумовлене насильство можливе з боку суб'єктів права, що не мають особистого знайомства попередньо, у тому числі може відбуватися з боку представників, які уповноважені на виконання завдань та функцій держави.

Для прикладу, фахівці виокремлюють окремих вид гендерно зумовленого насильства, називаючи його акушерським – це насильство або погане поводження з боку постачальника медичних послуг щодо жінки, яка бере участь у лікуванні безпліддя, лікуванні до зачаття, у період вагітності, пологів або після пологів; або виконання будь-якої інвазивної або хірургічної процедури протягом повного періоду дітородного континууму без інформованої згоди, яка є примусовою, або з порушенням відмови. Це форма насильства щодо жінок за статевою ознакою, яка є порушенням прав людини [6].

Поняття насильства щодо жінок (що первинно розвивалося к концепція щодо саме цієї статі, а згодом поширилася на весь гендер) як порушення прав людини було проголошено під час третьої Всесвітньої конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань жінок, Найробі 1985 року, наприкінці десятиліття ООН для жінок. Безсумнівно, це сталося через тиск з боку феміністичних активісток, залучених на національному рівні до таких політичних кампаній та організацій, як телефонні лінії проти звалтувань, нічні марші, притулки для постраждалих жінок і проекти економічного та соціального розвитку, орієнтовані на жінок. Однак на той момент це було лише питання побічне в контексті розвитку прав жінок.

Подальші значні прориви, спричинені феміністським активізмом, відбулися в 1990-х роках, після Віденської конференції з прав людини 1993 року та Жіночої конференції ООН 1996 року в Пекіні, після чого насильство щодо жінок стало все більше визнаватися та розглядатися як порушення прав людини та національна та міжнародна політика. У той самий період зростання феміністичної активності навколо насильства було підкріплено увагою феміністок до гендерного насильства в контексті війни, зокрема сексуального насильства під час війни. Це призвело до включення гендерних питань у порядок денний міжнародного миру та безпеки та посилення уваги міжнародних урядових агенцій та міжнародних неурядових агенцій до ідеї сексуального насильства як зброї війни [7]. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок була прийнята в 1979 році, і протягом десятиліть її супроводжували більш конкретні резолюції ООН у 1992, 1993, 2000, 2008, 2013 роках.

Ключове твердження програми насильства щодо жінок, яке відображає десятиліття феміністичної роботи над насильством, полягає в тому, що насильство щодо жінок є гендерним – функція та мета полягає в тому, щоб стверджувати та зміцнювати двостатеву бінарну гендерну систему як обов'язкову та невід'ємну [8]. Згодом концепція розширилася замінивши поняття «насильство щодо жінок та дівчат» та більш ширше «гендерне насильство». Нині Європейська комісія тлумачить гендерне насильство як насильство, спрямоване проти особи через її стать або насильство, яке непропорційно впливає на осіб певної статі.

Попередньо ми вказували, що проявом домашнього насильства є насильство з боку інтимного партнера. В свою чергу вказане, можна справедливо віднести й до гендерно зумовленого насильства.

Найпоширенішим проявом гендерного насильства, як зазначають італійські науковці (Autiero M., Procentese F., Carnevale S., Arcidiacono C., Di Napoli I.) є насильство з боку інтимного партнера [9]. І з вказаним доречно погодитися, оскільки основним тригером, що провокує насильство такого виду може бути не тільки те, що особа перебуває у відносинах (тоді вказане можливо сублімувати більше з домашнім насильством), а й те, що зумовлюється різницею у силі, владі, ґрунтується на суспільно-соціальних стереотипах про роль жінок та чоловіків, часто використовується як фактор контролю над партнеркою/партнером.

І наостанок, завданням цього наукового доробку є також розмежувати поняття домашнього насильства і насильства у сім'ї. Вони є найближчими, в порівнянні з досліджуваними попередньо і часто сприймаються як абсолютні синоніми. Проте, для чіткості понятійно-категоріального апарату теорії держави і права визначимо відмінність.

Домашнє насильство є ширшим поняттям, оскільки стосується будь-якого насильства, що відбувається в родинному колі, може стосуватися близьких та дальніх родичів, співмешканців, осіб які не перебувають в норма-

тивному режимі визнання їх колом сім'ї. Наприклад, наречені, діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими (національний спеціалізований акт в сфері протидії та запобігання домашнього насильства відносить їх до родинного кола).

Другою відмінністю є факт спільного проживання. Так, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [10]. Поряд з цим наявність спільного проживання, не є обов'язковою вимогою для класифікації діяння як домашнього насильства.

Отже, слід зробити висновок, що у сфері приватно-правових проявів насильства існує чотири суміжні поняття, які загалом відображають різні прояви насильства: домашнє насильство, насильство з боку інтимного партнера, сімейне насильство, гендерно зумовлене насильство.

Домашнє насильство сублімується з вказаними поняттями, але робить акцент на насильницькому діянні, що відбувається у широкому родинному колі, не завжди зумовлене гендерною ознакою (хоча й найчастіше проявляється стосовно жінок) та включає в себе насильство з боку інтимного партнера як його складову частину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник. UA URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
2. Hearn J., Strid S., Humbert A. L., Balkmar D., Delaunay M. From Gender Regimes to Violence Regimes: Re-thinking the Position of Violence, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 2022, Vol.29, Is. 2, P. 682–705, <https://doi.org/10.1093/sp/jxaa022>
3. WHO. Violence against women URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
4. Tochie J.N., Ofakem I., Ayissi G. et al. Intimate partner violence during the confinement period of the COVID-19 pandemic: exploring the French and Cameroonian public health policies. *Pan Africa Med J* 2020 Vol. 35 P. 1–3.
5. Uzobo E., Ayinmoro A.D. Trapped Between Two Pandemics: Domestic Violence Cases Under COVID-19 Pandemic Lockdown: A Scoping Review. *Community Health Equity Research & Policy*. 2023 Vol.43(3) P. 319-328. doi:10.1177/0272684X211022121
6. Garcia L. M. A concept analysis of obstetric violence in the United States of America. *Nursing Forum* 2020 Vol. 55, Is. 4 P. 654-663 <https://doi.org/10.1111/nuf.12482>
7. Pratt, Nicola and Sophie Richter-Devroe (2011) 'Critically Examining UNSCR 1325 on Women, Peace and Security'. *International Feminist Journal of Politics*, 13(4): 489–503.
8. Frazer E., Hutchings K. (2020). The feminist politics of naming violence. *Feminist Theory*, 2020. Vol.21(2), P. 199-216. <https://doi.org/10.1177/1464700119859759>
9. Autiero M., Procentese F., Carnevale S., Arcidiacono C., Di Napoli I. Combatting Intimate Partner Violence: Representations of Social and Healthcare Personnel Working with Gender-Based Violence Interventions. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, Vol. 17, 5543. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155543>
10. Сімейний кодекс України: закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2002, № 21-22, ст.135